

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulmasının Güney Azerbaycan Türklerine Yansımaları

The Implications of the Establishment of the Azerbaijan Republic on the South Azerbaijani Turks

Oğuzhan ERKAN*

Öz

1813 tarihli Gülistan Anlaşması ve 1828 tarihli Türkmençay Anlaşması, Azerbaycan topraklarını ikiye bölmüş, Güney Azerbaycan bölgesini İran'ın kuzeybatısında bırakmıştır. Bu anlaşmalar sadece coğrafi olarak değil, aynı zamanda Azerbaycan halkını da ikiye ayırmıştır. Bu dönemden itibaren İran'ın sınırları içinde yaşayan halk, Güney Azerbaycan Türkleri olarak adlandırılmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) döneminde, çeşitli halklar, 20. yüzyılın sonlarına kadar milli kimliklerini koruma konusunda zorluklarla karşılaşmıştır. SSCB yönetimi altında, bu toplulukların kültürel özellikleri ve kimlikleri sıklıkla bastırıldı, kısıtlandı veya görmezden gelindi. Bu süreçte, bu halklara kendi kültürlerini yaşamalarına izin verme konusunda sınırlamalar getirildi ve bu durum birçok baskıyla sonuçlandı. Mihail Gorbaçov'un SSCB'nin başına gelmesi ve açıklık (glasnost) ile yeniden yapılanma (perestrojka) reformlarını hayata geçirmesi, bu bölgede yaşayan topluluklar için özgürlük ve bağımsızlık mücadelelerinin tohumlarını atmıştır. Azerbaycan'da da benzer gelişmeler yaşanmıştır. Ancak Sovyet yönetiminin sert müdahalesi sonucunda, "Kara Yanvar" olarak anılan olaylar 20 Ocak 1990'da gerçekleşmiş ve birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu olayların ardından özgürlük ve bağımsızlık arzusu daha da alevlenmiş, halk bir araya gelerek büyük bir mücadele başlatmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu gelişmeler, İran'da yaşayan Güney Azerbaycan Türkleri için umut ve-

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, oguzhanerkan0634@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-6133-1802

rici bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. 1925 yılından itibaren Fars yönetiminin baskılarına maruz kalan Güney Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından uluslararası hak ve özgürlük mücadelesini yeniden başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından ve son yüzyıl içinde Güney Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçilik hareketinin artan bir şekilde yayılması ve kurumsallaşması, Fars etnik grubuyla ilişkilerin nasıl şekillenebileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çalışma, Güney Azerbaycan Türkleri'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığından nasıl etkilendiğini, milliyetçiliği artıran olayları ve oluşturdukları siyasi örgütleri detaylı bir şekilde incelemeyi ve analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, İran, Güney Azerbaycan

Abstract

The treaties of Gulistan in 1813 and Turkmenchay in 1828 divided the Azerbaijani territories into two, leaving the South Azerbaijan region in the northwest of Iran. These treaties not only divided the geographical boundaries but also separated the Azerbaijani people. From this period onwards, the people living within the borders of Iran were referred to as South Azerbaijani Turks. During the Soviet Union era, various ethnic groups in this region faced difficulties in preserving their national identities. Under Soviet rule, the cultural characteristics and identities of these communities were often suppressed, restricted, or ignored. During this period, they were not allowed the freedom to practice their own cultures, and many oppressions occurred.

The arrival of Mikhail Gorbachev to the leadership of the Soviet Union and his implementation of policies of “glasnost” and “perestroika” paved the way for freedom and independence movements among the communities living in this region. Similar developments occurred in Azerbaijan. However, due to the harsh response of the Soviet authorities, the events known as “Black January” occurred on January 20, 1990, resulting in the loss of many lives. Following these events, the desire for freedom and independence intensified, and the people came together to start a great struggle, leading to the establishment of the Republic of Azerbaijan.

These developments marked the beginning of a hopeful period for South Azerbaijani Turks living in Iran. Since 1925, South Azerbaijani Turks had been subjected to repression by the Persian administration. After the independence of Azerbaijan, they reinitiated their international struggle for rights and freedom. With the establishment of the Republic of Azerbaijan and the increasing spread and institutionalization of nationalism among South Azerbaijani Turks over the past century, questions have arisen about how their relations with the Persian ethnic group might evolve. This study aims to examine and analyze in detail the impact of the independence of the Republic of Azerbaijan on South Azerbaijani Turks, events that have increased nationalism, and the political organizations they have formed.

Keywords: Azerbaijan, Iran, South Azerbaijan

Giriş

1985 senesinde Sovyetler Birliği'nde Mihail Gorbaçov'un liderliği devralması, Sovyet Cumhuriyetleri arasında olduğu kadar Azerbaycan'da da büyük bir etki yaratmıştır. Gorbaçov'un başlattığı Perestroyka (yeniden yapılanma) ve Glasnost (açıklık) politikaları, Azerbaycan toplumunda büyük bir değişim rüzgarı estirmiştir. Bu süreç, Azerbaycan halkının daha özgür bir şekilde düşünce ve ifade özgürlüğünü deneyimlemesine olanak sağlamıştır. 1986 yılında Sovyetler Birliği, Birliği oluşturan cumhuriyetlerdeki ekonomik sorunları çözmek amacıyla yeniden yapılanma (Perestroyka) politikasını hayata geçirmiştir. Bu politika, Sovyet toplumunda büyük bir değişim ve dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Yeniden yapılanma çabalarıyla ekonomik reformlar gerçekleştirilerek, Sovyet ekonomisinin verimliliği artırılmaya çalışılmıştır. Siyasette ise açıklık politikasını hayata sokmuştur. Açıklık politikasıyla birlikte ortaya çıkan daha özgür politik atmosferde, Sovyetler Birliğini oluşturan uluslar komünizme olan bağlılıklarını sorgulama eğilimine girmişlerdir. Azerbaycan'da ortaya çıkan bu ılımlı atmosferden etkilenen milliyetçi aydınlar, Moskova'nın Azerbaycan siyasetine eleştiriler yönelterek milli duruşlarını ortaya koymaya başlamışlardır. Ruslar tarafından gerçekleştirilen haksızlıklar, Azerbaycan coğrafyasında olduğu gibi tüm Türk dünyasında da aydınlar tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler, halk arasında bilinçlenmeyi ve milli duyarlılığı artırmış, toplumda bir uyanışın ve direnişin fitilini ateşlemiştir. Ermenileri kışkırtarak, Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz gelirlerinden mahrum olmak istemeyen Moskova yönetimi, Azerbaycan'ı Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak görmekte ve kontrolü altında tutmak istemektedir. Bu nedenle, Ermenilere destek vererek bölgede gerilimi artırmış ve istikrarsızlık yaratmıştır. Bu dönemde, Ermeni saldırılarına karşı Azerbaycan Türklüğünü korumak amacıyla ortaya çıkan halk hareketinin öncü isimlerinden biri, Ebulfez Elçibey olmuştur (Yoksa, 2020, s.221).

Ebulfez Elçibey, Azerbaycan'ın mücadeleci liderlerinden biri olarak öne çıkmıştır. Doğum tarihi 24 Haziran 1938 olan Elçibey, Nahçıvan'ın Sovyet Rusya tarafından kontrol edilen Ordubad ilinde bulunan Keleki köyünde dünyaya gelmiştir. Ailesi, annesi Mehrinisa Hanım ve babası Kadirkulu Bey, Halil Yurdu yaylasında yaşamaktaydı (Karademir, 2023, s.12).

Azerbaycan'da ikinci kuşak milli bilinci, 1980'lerin sonlarından itibaren başlayan Azerbaycan-Ermeni savaşıyla birlikte daha da güçlendi. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olduğu dönemde, Karabağ üzerindeki Ermeni iddiaları Azerbaycan'da milliyetçilik duygularını daha da güçlendirdi. Bu milliyetçilik duyguları genel ekonomik reformun ötesine geçerek özerklik hatta bağımsızlık isteği noktasına ulaştı. Bu dönemde Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), ulusal mücadeleyi sürdüren örgüt olarak ortaya çıktı. Savaş sayesinde bu mücadele, kendiliğinden şekillenen bir yapıya dönüştü (Yılmaz, 2002, s.45). Azerbaycan Türklerini Ermeni saldırılarından korumak ve Kuzey Azerbaycan'daki Rus politikalarına son vermek amacıyla birçok dernek, birlik ve benzeri oluşumlar bir araya gelerek Elçibey'i destekledi. Elçibey, resmi olarak Azerbaycan Halk Cephesi'ni 16 Temmuz 1989 tarihinde kurdu (Yoksa, 2020, s.221). Bakü'de düzenlenen gösteriler, 1988 yılından sonra yeni bir aşamaya geçen milli hareketin belirgin özelliklerini yansıttı. Bu gösterilerde en sık kullanılan sloganlar, "Azertürk" ve "Türk" sloganları oldu. Bu sloganlar, Sovyet rejiminin

Türklere yönelik asimilasyon politikalarına karşı bir tepki ve öz kimliklerine dönme çağrısı niteliğindedir (Yılmaz, 2002, s.45).

SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Gorbaçov'un emriyle 20 Ocak 1990'da Sovyet orduları, ülke genelinde ve özellikle başkent Bakü'deki gösterilerin giderek artması sonucunda Bakü'ye girmiştir. Sovyet ordularının Bakü'deki katliamlarının ardından, bağımsızlık hareketlerinin başlangıçta biraz zayıfladığı gözlemlenmiştir ancak, zamanla gösteriler tekrar alevlenmiş ve iç ve dış gelişmelere paralel olarak Azerbaycan, 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını resmen ilan etmiştir. Parlamento tarafından kabul edilen yasaların tarihleri şu şekildedir: Egemenlik Yasası 23 Eylül 1989, Ekonomik Bağımsızlık Yasası 25 Mayıs 1991, ve Bağımsızlık Bildirisi 30 Ağustos 1991 (Mollaer, 2004, s.66).

7 Haziran 1992 tarihinde Bağımsız Azerbaycan'da gerçekleştirilen demokratik seçimlerde halkın büyük bir kısmının desteğiyle Elçibey, Devlet Başkanı olarak seçilmiştir. Elçibey, Azerbaycan'ın tam bağımsızlığını ve sosyal hukuk devleti olma hedefini gerçekleştirmek için büyük bir mücadele vermiş; ayrıca milli bir ordu oluşturma, Ermeni saldırılarına son verme ve ekonomiyi güçlendirme gibi acil çözüm bekleyen sorunlarla da karşılaşmıştır. Devlet başkanı olarak göreve geldikten sonra Elçibey, tutkulu bir şekilde peşinde koştuğu ideallerini gerçekleştirmek için gerekli olan imkanları elde etmiştir. Bu nedenlerden dolayı, 1980'lerin sonlarında Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkan siyasi ve ekonomik sorunların etkileri Azerbaycan'da da hissedildi. Bu dönemde Karabağ bölgesinde siyasi olaylar yaşanırken Güney Azerbaycan da zor bir durumdaydı. Bu gelişme, Elçibey'in tek bir milli devlet oluşturma amacıyla İran ve Rusya tarafından paylaşılan topraklar üzerinde odaklanmasına yol açmıştır (Yoksa, 2020, s.221-222).

1. Bağımsızlığın Güney Azerbaycan Türklerine Yansımaları

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etti ve bu dönemde sınır komşusu olan İran'daki Azerbaycan Türkleri ile ilişki kurmaya başladı. Ancak, bu süreçte Ermenistan'ın Karabağ bölgesini işgali ve ardından başlayan Karabağ Savaşı, İran'daki Azerbaycan Türkleri arasında büyük bir rahatsızlık ve tepki yarattı. İran'ın, Ermenilere açık veya dolaylı destek sağlaması, Azerbaycan Türkleri'nin tepkisini çekti, çünkü İran bu durumu desteklemişti. Bu dönemde İran'da Türk milliyetçiliğinin yükseldiği gözlemlendi. İran'daki siyasi politikalar, Türk kimliği algısının artmasına katkıda bulundu. Zira 1979 Devrimi sırasında verilen vaatlerin yerine getirilmemesi önemli bir etken oldu. Ayrıca Tahran yönetimi, Güney Azerbaycan çevresindeki ekonomik yatırımların büyük bir kısmını merkezi illere yönlendirerek, bu bölgedeki Türk toplumunun ekonomik olarak geri kalmasına neden oldu. Bu, Türk kimliği algısının güçlenmesine katkı sağladı. Bunun yanı sıra, İran Türkleri'nin kültürel taleplerinin İran'daki Türk milliyetçiliğine olan etkisi, Güney Azerbaycan'da aktif olan siyasi figürlerin söylemleri ile birlikte, İran'da Türk milliyetçiliğinin yükselmesine yol açtı (Özdemir, 2020, s.377-378).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Aralık 1991'de kurulmasının ardından, Azerbaycan Türkleri İran ve diğer yeni cumhuriyetlerde etkin bir şekilde politika, kültür ve entelektüel faaliyetlerde bulunmaya başladılar. Kendi ortak kimliklerini ifade etmek için

çeşitli çabalar içine girdiler. Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Azerbaycanlıları kendi kök kimliklerini keşfetmeye ve tanımlamaya yönlendirdi. İran'da, az sayıdaki istisna dışında, Güney Azerbaycanlılar yeni bir Azerbaycan devletinin kuzeyde kurulmasını heyecanla destekledi (Erol, 2007, s. 116).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, Güney Azerbaycanlıların milli hareketi üzerinde büyük bir etki yarattı. Bağımsızlığın ilanıyla birlikte, farklı görüşlere sahip Azerbaycanlılar, koordineli siyasi etkinlikler ve örgütlenme yoluyla bir araya gelmeye başladılar. Nahçıvan'da bulunan Azerbaycan Halk Cephesi, 4 Aralık 1989'da İran sınırındaki rejimin gevşetilmesini talep ederek çeşitli mitingler düzenledi. Bu mitingler, Güney Azerbaycan ile ekonomik, kültürel ve insan ilişkilerinin yeniden kurulmasını amaçlayan bu mitingler Aras Nehri kıyısında gerçekleşmiştir. 12 Aralık'tan sonra ikinci bir miting dalgası başladı ve Güney Azerbaycan'dan temsilciler de katıldı. Mitingler, toplu eğlenceler ve konserler gibi etkinliklerle birleştirildi. Mitingler sırasında, devlet yetkililerine Aras Nehri boyunca uzanan dikenli tellerin 31 Aralık'a kadar kaldırılması için bir ultimatom verildi. Azerbaycanlı protestocular, 31 Aralık'ta Aras Nehri boyunca uzanan SSCB-İran sınırındaki dikenli telleri yıkararak, uzun yıllar sonra nehrin iki yakasındaki akrabaların buluşmasını sağladılar (Erol, s.111-116). Kuzey ve Güney arasındaki bu canlı etkileşim, karşılıklı kültürel değişimi ve sosyal ilişkileri önemli ölçüde güçlendirdi. Bu aynı zamanda sınır ticaretini de olumlu yönde etkiledi (Askeri, 2022, s.53).

Kuzey Azerbaycan'da yaşanan 20 Ocak 1990 olaylarında Sovyet ordusu tarafından katledilen yaklaşık 130 Azerbaycanlı Güney'de de yankı uyandırmıştır. Kuzey ve Güney bölgelerindeki Türk toplulukları arasındaki akraba ziyaretleri, Kuzey Azerbaycan'da yaşanan katliamın hemen birkaç hafta sonrasına denk gelmiştir. Bu gelişmeler Güney Azerbaycan Türklerinde büyük bir dalgalandırmaya neden olmuş ve aynı zamanda İran Hükümeti'nde Kafkasya bölgesindeki durumla ilgili yeni tehdit algılamalarına sebebiyet vermiştir. Tahran yönetimi, Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki ilişkilerin güçlenmesi ve milli taleplerin artmasından dolayı endişelenmiş ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bazı bölgesel sorunlarına dair Rus ve Ermeni tezlerine yakınlık göstermeye başlamıştır (İpek, 2012, s.276-277).

1988'den sonra, Güney Azerbaycan Türklerinde milli bilincin oluşmasında Karabağ'da yaşanan o olaylarının artması önemli bir etkidir. 1988 yılında, Ermeni yönetiminin ırkçı bir yaklaşımla etnik temizlik hareketini başlatması ve 200 binden fazla Azerbaycan Türk'ünü Ermenistan ve Karabağ'dan zorla sürmeleri, sonrasında Sovyet emperyalizminin müdahalesiyle Karabağ'ın statüsünde değişikliklere yol açmıştır. 1989 yılında, Karabağ'ın kaybedilmesini bir felaket olarak gören Azerbaycanlı vatanseverler, 200 binden fazla kişiyle protesto eylemleri düzenlemiştir. Aynı dönemde, iki Azerbaycan'ın birleştirilmesi konusunda çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. 17 Ocak 1990'da, Sovyet Başkanlık Divanının Azerbaycan'a karşı aldığı karara itiraz eden 1 milyondan fazla Azerbaycan Türk'ü, tepkilerini göstermek için bir araya gelmiştir. Ancak bu protestolar kanla bastırılmıştır. O dönemde oluşturulan meclis komisyonunun yaptığı araştırmalarla bu katliam da resmi olarak tescillenmiştir. Güney Azerbaycan'da aydınlar, hakları ihlal edilen yüzlerce, binlerce Azerbaycan Türk'ü için bir protesto metni hazırlayarak Birleşmiş Milletlere göndermişlerdir. Bu metinde, Bakü'de katledilen, ağır şekilde yaralanan, kaybolan ve istihbarat örgütleri tarafından

daha sonra kovuşturmayla uğrayan kişilerin durumu vurgulanmıştır (Duman, 2017, s.96-97).

Güney Azerbaycan Türklerinin faaliyetlerinde, dış faktörlerin belirleyici rol oynadığı söz konusu dönemde, Sovyetlerin dağılması ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık kazanması en önemli motivasyon kaynağı olarak gösterilmektedir. Yeni devletin kurulduğu dönemde, resmi düzeyde ve sivil örgütlerin çabalarıyla Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını ve iki Azerbaycan ülkesinin birleşmesini savunan söylemler, kuzeydeki ideolojik ve stratejik hedeflerin meydana çıkmasına vesile olmuştur. Kısa süre içinde, bu yaklaşım güneyde de kabul görmeye başlamıştır. Bakü'deki bazı medya kuruluşları, Güney Azerbaycan'ın kuzeye katılmasını savunmuşlardır. Bu yayınlarda, İran'dan kuzeye iltica eden bazı aydınların oluşturduğu örgütlerin de katkısı gözlemlenmiştir (İpek, 2012, s.276).

Özellikle 1992 yılında Kuzey Azerbaycan'da Cumhurbaşkanı seçilen Ebulfez Elçibey'in Güney Azerbaycan'a yönelik açıklamaları, Güney Azerbaycan Türklerinin milli bilincinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur (Duman, s.97).

2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulmasından Sonra Güney Azerbaycan Türkleri'nde Milliyetçiliğin Artmasına Sebep Olan Olaylar

2.1. Babek Kalesi Gösterileri

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, İran içinde Azerbaycan milli kimliğinin güçlenmesiyle ilişkilendirilen tüm gelişmelere rağmen, faaliyetler belirli bir seviyenin üzerine çıkamadı. İran'daki mevcut yönetim, 1993'ten itibaren ortaya çıkan tehdidi fark ederek, 1990'ların başında başlayan hareketin siyasi bir güç olarak günümüze kadar devam etmesini engelleyen politikalar uygulamıştır. Ancak tüm bu faktörlere rağmen, 1990'ların ortalarına gelindiğinde, İran toplumunun çeşitli kesimlerinden gelen reform taleplerinin belirginleştiği bir dönemde, Güney Azerbaycanlıların bir kısmı, 1990'ların başında kazandıkları ivme ile siyasi platformlarda haklarını aramaya başlama yolunda adım atmıştır. Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Güney Azerbaycanlıları siyasi amaçlara yönlendirmiş ve Güney Azerbaycanlılar için yeni bir başlangıcın habercisi olmuştur (Erol, 2007, s.128-129).

Sovyetler Birliği'nin çökmesinin ardından Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, İran'daki Türk topluluğu da Tahran yönetimine karşı kültürel ve siyasi haklarını talep etmeye başlamıştır. Bu talepler zaman içinde siyasi sahada da etkili olmuştur. İslam Devrimi sırasında Türk halkından önemli destek alan İran yönetimi, devrimin ardından verdiği taahhütleri yerine getirmemiş ve Türkleri ülkenin yönetiminde birçok alanda dışlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından, Güney Azerbaycan Türkleri arasındaki bağımsızlık çabaları yeni bir boyut kazanmış ve yerel kültürel unsurları özellikle vurgulamıştır. Bu entelektüel ve siyasi faaliyetlerde Türklerin milli kahramanlarına özel bir önem verilmiş ve başlatılan mücadelede, tarihsel bir temele oturtulmaya çalışılmıştır (Özdamar, 2020, s.10).

Babek Hürremdin, Abbasilerin Azerbaycan bölgelerini fethetme amaçlı girişimde bulunduğu dönemde, yaklaşık 23 yıl boyunca Arap istilasına karşı direnen bir kişi-

lik olarak ön plana çıkmış ve Azerbaycan Türk topluluğu içinde milli bir kahraman olarak kabul edilmiştir. Hürremdin'in bu direnişi, Babek Kalesi'nde liderlik etmesi nedeniyle Azerbaycanlı Türkler, kalede bir araya gelerek Hürremdin'i onurlandırma etkinlikleri düzenlemişlerdir (Demirtürk, 2020, s.348).

Babek Kalesi, Pehlevi yönetimi ve İslam Cumhuriyeti'nin çabalarının, Güney Azerbaycanlıların tarihsel hafızasını ve öz kimliğini değiştirme amacındaki başarısızlığını açıkça gözler önüne sermektedir. Babek Hürremdin, Azerbaycan'ın her iki bölgesinde de milli bir kahraman olarak kabul edilmektedir. Güney Azerbaycan halkı, Babek Kalesi'nde açılan pankartlarda ve haykırdıkları sloganlarda Babek'i, İran'ın ulusal kahramanı değil, Azerbaycan'ın milli kahramanı olarak nitelendirdiklerini vurgulamışlardır. Resmi yetkililerin ve dini liderlerin kovuşturma kararlarına rağmen, Güney Azerbaycanlılar bu etkinliğe geniş çaplı olarak iştirak etmişlerdir. Güney Azerbaycanlıların Babek Hürremdin'i İran'ın ulusal kahramanı olarak görmeyi reddetmeleri, tüm dini fetvalara rağmen bu etkinliğe geniş katılımı iştirak etmeleri, Güney Azerbaycan toplumunda İranlılık ve Şii İslam kimliğinin zayıfladığını, öncelikli olarak Azerbaycan-Türk kimliğinin öne çıktığını göstermektedir (Özşahin, 2007, s.168-169).

Babek Kalesi etkinlikleri, hareketin ulusal kültürel aşamasından siyasi ve toplumsal sahaya geçişin en kritik unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu etkinlikler, uzun yıllar boyunca Güney Azerbaycan Türk topluluğunun düşünsel dünyasında kök salan İranlılık kavramının yerine Azerbaycan-Türk kimliği anlayışının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda, Babek Kalesi etkinliği, Güney Azerbaycanlıların milli kimlik arayışları çerçevesinde bir özüne dönüş ritüeli olarak değerlendirilebilir (Abbas, 2019, s.28).

2.2 Karikatür Krizi

Günümüz İran topraklarında yaşayan Azerbaycan Türkleri, ülkelerinin evriminde siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan etkin roller oynamışlardır. Bu bağlamda, Güney Azerbaycanlılar, hem devlet yapısına zoraki entegre edilmişler hem de sistem dışı oluşumların içinde yer almışlardır. İran yönetiminin Fars milliyetçiliği politikaları, Azerbaycanlılar arasında kimliklerinin küçümsemesi olarak algılanmıştır (Gülkaç, 2019, s.56-57).

1925'ten itibaren İran'da iktidarı elinde bulunduran Fars yöneticileri zaman zaman Fars olmayan toplulukları küçümsemeye ve hor görmeye meyilli olmuşlardır. Ancak son zamanlarda yaşanan bir olay, İran'da Azerbaycan Türklerinin milli kimliklerini koruma çabalarını harekete geçirmiştir (Abbas, 2019, s.29).

Güney Azerbaycan Türkleri'nin milli kimliklerini koruma amacıyla gerçekleştirdiği siyasi aktivitelerin önemli bir örneği, 2006'daki Karikatür Krizi'dir. Bu dönemde, İran'ın resmi haber ajansı IRNA'ya bağlı olan İran-ı Cuma adlı bir gazetede yayımlanan "hamam böceği" temalı karikatür, Türkleri açıkça hedef alarak hakaret içeren ifadeler içermiştir. Bu olay, Güney Azerbaycan Türkleri'nin öfkesini kazanmış ve büyük tepki almıştır (Demirtürk, 2020, s.349).

Türklere karşı açıkça aşağılayıcı içerikler içeren bu yazılar ve çizimlerin yayınlanması, Güney Azerbaycan Türkleri için dayanılmaz bir noktaya gelmiş son olaydı. Mayıs Ayaklanması, Azerbaycan Türkleri arasında yaygın öfkeye yol açan hamam böceği benzetmesinin tetiklediği bir süreç olarak başladı. Bu ayaklanma, Güney Azerbaycan'da Türk varlığının etkili olduğunun küresel bir göstergesi olarak kabul edildi. İsyân, başlangıçta üniversite öğrencileri arasında başlasa da, genç liderler tarafından yönlendirildi. İran'ın kritik üniversitelerinde eylemler düzenleyen, özellikle gençler olmak üzere toplumu bu olaya karşı reaksiyon göstermeye çağıran Türk öğrencileri bulunmaktaydı. Yayımlanan bildirilerde, İran hükümetinin Türklere yönelik hakaretlere izin verilmemesi gerektiği vurgulanmış ve Türk ve Azerbaycan kimliklerine saygı duyulması gerektiği önemle belirtilmiştir (Çelik, 2018, s.77).

Mayıs 2006'da Güney Azerbaycan Türkleri, büyük gruplar halinde sokaklara çıktılar. Karikatürde, böceklerin Azerbaycan Türkçesi ile iletişim kurduğu, bu böceklerin dillerinin anlaşılmadığı ve İranlıların ülkelerini seviyorsa dışkılarını tuvalete bırakmamaları, bu böcekleri öldürmeleri gerektiği ifadeleri bulunuyordu. İlk olarak, Türk üniversite öğrencilerinin dikkatini çeken bu yayın büyük tepkilere yol açtı. Ancak İran yönetimi olayı ciddiye almadı ve sessiz kalmayı tercih etti. Devletin bu tavrı, sorunun yayılmasına zemin hazırladı ve sonuç olarak Tebriz dahil Güney Azerbaycan'ın birçok şehrinde isyanların patlak vermesine yol açtı (İpek, 2012, s.278).

Gösteriler sırasında resmi binalar ve bankalar taş yağmuruna tutuldu. Gazetenin Urmiye'deki merkezi göstericiler tarafından ateşe verildi. Yüz binlerce Güney Azerbaycanlı protestolara katıldı. Gösterilerde 10 kişi hayatını kaybetti, yüzden fazla kişi yaralandı ve iki yüzün üzerinde kişi gözaltına alındı. Karikatür Krizi, İran İslam Devrimi sonrası yaşanan en büyük gösteri olarak kabul edilir ve bir hafta boyunca devam etti (Erol, 2007, s.135).

Gösteri başlangıcında güvenlik güçlerinin sergilediği kontrolsüz güç kullanımı ve aşırı şiddet içeren tutum, protestoları bastırmak için yetersiz kaldı. İran yönetimi ise protestoların engellenemeyeceğini anlayarak tutumunu değiştirdi ve olayların geldiği boyut ile gelecekteki tavrı hakkında açıklama yapma gereği duydu. İran hükümeti, olayların güvenlik kuvvetleri tarafından değil, PKK teröristleri tarafından çıkarıldığını iddia etti ve bu olayı "Amerikan komplosu" olarak adlandırdı (Yılmaz, 2017, s.49-50). Ancak olayların yatışmaması üzerine 23 Mayıs'ta gazete faaliyetine son verildi, karikatürist ve gazetenin editörü, ayrılıkçı içerikli yayın yaptıkları iddiasıyla tutuklandı. İran İçişleri Bakanı, "Bu durum tüm İran halkına yönelmiş bir aşağılamadır, kabul edilemez." şeklinde açıklamalarda bulundu ve Kültür Bakanı, Azerbaycan halkından özür diledi. Yayın hayatına ara veren gazete, 28 Ekim tarihinde yeniden faaliyete geçti ve ilk sayısında Azerbaycan halkından özür dilediğini açıkladı (Gülkaç, 2019, s.58).

Ancak tepkiler sadece karikatürün yayınlanmasıyla sınırlı değildi. Olaylar, Azerbaycan halkının uzun yıllar boyunca maruz kaldığı baskının bir sonucu olarak da okunabilir. Bu durumun sonucunda, İran'ın vatandaşlık bağlarını oluşturan Şiiilik prensibi etkisini yitirdi; Azerbaycan Türkleri ise milli birliklerini Şiiilik ötesine taşıma eğiliminde oldular. İran hükümeti, ilk kez Azerbaycanlılara, yönetimin önde gelen isimleri tarafından, bakanlar aracılığıyla seslenme ve onların varlığını tanıma durumunda bulundu. İran'da İslam Devrimi'nin ardından, Azerbaycan Türkleri ilk defa

kendi dillerine ve kültürel kimliklerine böylesine geniş kapsamlı bir toplumsal hareketle sahip çıkma fırsatı buldular ve bağımsızlık düşüncelerini filizlendirdiler (Gülkaç, 2019, s.59).

2.3. Traktör Sazi Futbol Takımı

Güney Azerbaycan'ın sakinlerinin direnişini ifade ettikleri sahalardan biri, sporun özellikle futbolun oynandığı arenadır. Futbol, farklı toplumların etkileşim gösterdiği bir saha olmasının yanı sıra milli kimliğin inşasında da merkezi bir rol oynar (Askeri, 2022, s.76). Türk nüfusunun büyük bir çoğunluğuna sahip olan Tebriz şehrinde, İran'ın önde gelen traktör fabrikasına ev sahipliği yapan Traktörsazi futbol kulübü, 1970 yılında kurulmuş olup İmam Yadigar Stadyumu'nda ortalama 60.000 seyirci önünde maçlarını oynamaktadır. Bu kulüp, son zamanlarda İran içindeki Türk topluluğunun kimlik mücadelesinin önemli bir ifadesi haline gelmiştir. Bu nedenle, kulüp taraftarlarının stadyumlarda yaptığı tezahüratlar, genellikle futbol maçlarıyla ilgisi olmayan bir şekilde, Güney Azerbaycan'ın demokratik hak ve özgürlük mücadelesine ve milli değerlerine yönelik sloganları içermektedir (Demirtürk, 2020, s.350). “Traktör” taraftarları, İran topraklarında en coşkulu ve ahlaki değerlere en sadık taraftar grubu olarak ün kazanmışlardır. “Traktör” taraftarları, maçlarda hükümet tarafından dayatılan Farslaştırılmaya karşı çıkararak Türk dilini ve Türklerin sınırlı haklarını talep eden sloganlar atmaktadır (Abbas, 2019, s.34).

İran'da yaşayan Türk topluluğuna yönelik uygulanan zorlayıcı politika ve kültürel asimilasyon çabaları bağlamında, Traktör futbol takımının diğer rakiplerle yaptığı maçları kazandığı dönemler, güçlü çıkışlarla Türk topluluğunun moralini yükseltmiş ve kurumsal bir kimlik oluşturma yolunda ilk adımların atıldığı zamanlar olarak öne çıkmıştır. Traktör taraftarı olmanın, Türk kimliğiyle özdeşleştiği bir gerçek olarak kabul edilmeye başlanmıştır (Çelik, 2018, s.83). Bu dönemler, Türk topluluğu için önemli bir dayanışma ve kimlik oluşturma platformu haline gelmiştir.

Azerbaycan Milli Hareketi, özellikle Tebriz şehrinde Traktör Futbol Takımı'nın maçları gibi etkinliklerle birlikte, on binlerce kişiyi stadyumlara çekerek, spor etkinliklerini adeta siyasi mitinglere dönüştürmeye başladı. Bu organizasyonlarda milli talepleri, farklı sloganlar ve özgün pankartlarla ifade etme yoluna gitti. Milli Hareket'in “Politik Futbol” stratejisi görünüşte siyaset dışı bir sahada devam ediyor gibi görünse de, daha az maliyetli olması nedeniyle halk arasında da büyük ilgi görmüştür. Traktör takımının oyunları birbiri ardına izleyici rekorları kırmış, stadyuma akın eden on binler sporu bir kenara bırakıp tamamen milli sembolü tezahüratlar yapmışlardır. Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinden gelen taraftar grupları, Tebrizli taraftarların karşıladığı etkinliklerde milli birlik ve dayanışma mesajları ile buluşuyordu (Yılmaz, 2017, s.160). Bu organizasyonlar, Türk kimliğinin vurgulanması ve milli taleplerin seslendirilmesi açısından önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç olarak, İran'da yaşayan Türkler için, Traktörsazi Kulübü'nün onları saran devlet baskısından bir tür kaçış yolu olarak kabul edildiği sonucuna varılabilir. Güney Azerbaycanlılar bu durum sayesinde siyasi taleplerini ifade etme gerekliliğini yerine getirerek politik özelemlerini duyurabilecek bir fırsata sahip olmuşlardır. Maçlarda

“Azerbaycan var olsun, istemeyen kör olsun,” “Tebriz, Bakü, Ankara, Biz Hara Farslar Hara” gibi sloganlar atılmıştır (Demirtürk, 2020, s.350)

Güney Azerbaycan'ın milliyetçi sloganları, sınırları dışında da yankı uyandırmıştır. Örneğin, Şubat 2013'te Asya Şampiyonlar Ligi'nde BAE'nin Al Jazeera takımı ile Traktör takımı arasında Tebriz'de gerçekleşen maçta, Traktör taraftarları “Güney Azerbaycan İran değil” yazılı bir pankart açmışlardır. Kısa bir süre sonra, İran güvenlik ve seferberlik güçleri pankartı kaldırmışlardır. Bu etkinlik, dünya genelindeki medya kuruluşları tarafından hızla haberleştirilmiştir (Askeri, 2022, s.79). Bu tür olaylar, Güney Azerbaycan'ın milli kimlik mücadelesinin uluslararası arenada da dikkat çekmesine neden olmuş ve bu hareketin yayılmasına katkı sağlamıştır.

3. Güney Azerbaycan Türkleri'nin Kurmuş Olduğu Önemli Siyasi Teşkilatlar

3.1. Bütov Azerbaycan Birliği

1997 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eski Başkanı Ebulfez Elçibey tarafından kurulan Bütov Azerbaycan Birliği (BAB), önemli bir yapılandırma (Demirtürk, 2020, s.352). BAB'ın vizyonu, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanarak daha sonra Kuzey ile birleşerek Birleşik Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmaktır (Gülkaç, 2019, s.74). Bütov Azerbaycan Birliği, başlangıç yıllarında Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan arasında etkili bir yapı oluşturmayı hedefliyordu. Ancak 2000 yılında Elçibey'in vefatıyla, Bütov Azerbaycan Birliği beklenen etkinliğini kaybetmiştir ve günümüzde BAB tamamen faal yetsiz durumdadır (Çelik, 2018, s.90).

3.2. Dünya Azerbaycanlılarının Haklarını Müdafie Komitesi

1998 yılında, Azerbaycan'ın sınırları içinde Urmiye kökenli bir mimar olan Büyük Resuloğlu tarafından oluşturulan Dünya Azerbaycanlılarının Haklarının Müdafie Komitesi (DÜNAZHAK), kurulmuştur. İnsan haklarına yönelik faaliyetler yürüten bu örgüt, Güney Azerbaycan'ın haklarını korumak amacıyla faaliyet gösteren diğer kuruluşlara kıyasla daha etkili sonuçlar elde etmiştir (Çelik, 2018, s.90-91). DÜNAZHAK, insan hakları ve çevre konularında çalışmalarda bulunmakta, özellikle Güney Azerbaycan Türklerinin meselelerini küresel çapta duyurmayı hedeflemektedir. Halk desteğini tam anlamıyla kazanmamış olsa da, şu anda Norveç'te yaşayan Resuloğlu'nun Azerbaycanlılar arasındaki saygınlığından dolayı örgüt, önemli bir konuma sahip olmuş ve diğer birçok örgüte göre daha etkili bir mücadele yürüterek dikkat çekmiştir (Gülkaç, 2019, s.74-75).

3.3. Dünya Azerbaycanlılar Kongresi

Dünya Azerbaycan Kongresi (DAK), Amerika Birleşik Devletleri'nin Los Angeles şehrinde 1997 yılında kuruldu. DAK, ilk kurultayında 1997'de belirttiği hedefini, diaspora oluşturmak şeklinde ifade etti (Çelik, 2018, s.91). DAK, dünya genelinde yaşayan tüm Azerbaycan vatandaşlarını bir araya getirerek, onların etkinliklerini düzenlemek, Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerinin sorunlarını uluslararası insan hakları

kuruluşlarına iletmek ve harekete geçmek, bu amaçla protesto etkinlikleri organize etmek, ülkelerin yasama organları ve devlet yöneticileriyle iletişime geçerek çözüm arayışına katkı sağlamak amacıyla faaliyet yürütmeyi hedeflemiştir. Zamanla kurul-tayın kurucuları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bazı üyeler, DAK'ın Azer-baycan'ın diasporası değil, Azerbaycan Türk halkının uluslararası temsilcisi olduğunu vurgulamış ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile de ilişkilerin denge altında tutulması ge-rektiğini ifade etmişlerdir. Örgütün ana amacı, Güney Azerbaycan toplumunun siyasi ve toplumsal haklarının korunması, Kuzey Azerbaycan'da işgal altındaki bölgelerin geri alınması, dünya genelinde yaşayan tüm Azerbaycanlıların ulusal duygularla bir-leşmeleri ve örgütlenmeleri için gerekli zeminin oluşturulmasıdır (Gülkaç, 2019, s.75). Hareketin liderliği ise Sabir Rüstemhanlı tarafından üstlenilmektedir (Demirtürk, 2020, s.352).

3.4. Güney Azerbaycan İstiklal Partisi

Güney Azerbaycan İstiklal Partisi (GAİP), 2004 yılında Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını savunma amacıyla kurulmuştur. GAİP, İran toplumunda birliği sağ-layan temel devlet baskısı olduğuna inanmaktadır. Bu baskının ortadan kalkması durumunda, tüm etnik grupların kendi bağımsızlıklarını aramaya yöneleceğine inan-maktadır. İslam yönetimi, demokratik reformlar açısından resmi olarak adımlar atsa da gerçekte yetersiz kalmış ve bu eksiklik devam edecektir. Bu nedenle, İran'da Fars milliyetçiliğine karşı çıkabilecek tek olasılığın, etnik toplulukların bağımsızlık çaba-ları olduğuna inanılmaktadır. (Askeri, 2022, s.71-72). Benzer bir şekilde İran Devleti altında bulunan Azerbaycan Türkleri'nin İranlılar tarafından kabul görmeyen hak arama çabaları başarıya ulaşmayacaktır. Fars milliyetçiliğinin etkilerinden sıyrılmak isteyen Azerbaycan Türkleri için en etkili yolun bağımsız bir devlet kurmak olduğuna inanılmaktadır ve GAİP bu çabalara destek sağlayacaktır (Gülkaç, 2019, s.77).

GAİP, köklerine dayanan topraklarda bağımsız bir devlet kurma hedefiyle siyasi bir çaba içindedir. Özgürlüğün elde edilmesinin ardından geçici bir yönetim oluşturu-lacak, en yakın gelecekte halkın tercihiyle seçim mekanizmasıyla hükümetin yapısı şekillenecek ve anayasa referandumla belirlenecektir. Oluşturulacak devletin resmi dili Azerbaycan Türkçesi olarak kabul edilmiş, yönetim şekli ise inanç ve düşünce öz-gürlüğüne dayalı laik bir cumhuriyet olarak tasarlanmıştır (Gülkaç, 2019, s.77). GAİP, merkezi komite tarafından yönetilir ve en üst düzey karar organı olan kurultay, üyeler ve onların seçtiği temsilcilerin üçte iki çoğunluğu ile toplanır (Çelik, 2018, s.93).

GAİP, özellikle ABD'nin Chicago kentinde faaliyet gösteren ve aynı zamanda Ba-kü'de genel merkezi bulunan Günaz TV aracılığıyla çalışmalarını yürütmektedir. Gü-naz TV, Güney Azerbaycan konularına odaklanan ve Güney Azerbaycan Türkleri için yayın yapan tek televizyon kanalıdır. Mali kaynaklarını bağışlar ve destekler yoluyla sağlayan bu kanal, gönüllülerin katkılarıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Azerbaycan Türklerinin kültürel öğelerini, tarihsel mirasını ve milli değerlerini vurgulayan prog-ramlarla birlikte, Güney Azerbaycan Türkleri için önemli olan politika ve siyasi duruş hakkında insan hakları perspektifiyle haberler sunmaktadır. İran içindeki Azerbay-can Türkleri için son derece kritik bir iletişim aracı olan Günaz TV, GAİP'in hedef kitlesine ulaşma çabalarında önemli bir role sahiptir. GAİP'in liderliğini Saleh İldırım yapmaktadır (Gülkaç, 2019, s.77).

3.5. Güney Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı

2006 yılının başlarında ortaya çıkan Güney Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı (AMDT), kendi kaderini belirleme hakkını vurgulayan bir yapı olarak Güney Azerbaycan'da faaliyet gösteren bir inisiyatif olarak öne çıkmıştır. Bu organizasyonun öne çıkan özelliği, faaliyetlerini İran sınırları içinde yürütüyor olmasıdır ve bu durum onu diğer siyasi yapılanmalardan ayıran ana faktördür. İran'daki siyasi baskı nedeniyle faaliyetlerini yarı açık bir şekilde sürdüren bu oluşum, Güney Azerbaycan'ın şehirlerinde dolaşıma giren yazılı materyaller, bültenler, el kitapları, broşürler ve dijital içerikler aracılığıyla propaganda çalışmalarını yürütmektedir. AMDT'nin temel amacı, milli özgürlüğünün sağlanmasıdır, bu nedenle AMDT, İran'dan ayrılma konusundaki isteği sıkça dile getirmektedir. (Demirtürk, 2020, s.353).

3.6. Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi (GAMOH)

Güney Azerbaycan Milli Hareketi bünyesinde dikkate değer bir yapılanma olarak GAMOH öne çıkmaktadır. Bu oluşumun lideri ise Prof. Mahmut Ali Çehreganlı olarak tanınmaktadır (Askeri, 2022, s.69).

GAMOH (Güney Azerbaycan Milli Hareketi Organizasyonu), Güney Azerbaycan Türklerinin haklarını uluslararası alanda savunma ve seslerini duyurma amacı güden bir organizasyondur. 1995 yılında Prof. Mahmut Ali Çehreganlı liderliğinde kurulan bu oluşum, Güney Azerbaycan'ın taleplerini gerçekleştirmenin yalnızca İran içindeki çabalarla sınırlı olamayacağını anlamıştır. Bu nedenle uluslararası anlaşmalar ve küresel organizasyonlar aracılığıyla haklarını aramayı hedeflerken, aynı zamanda uluslararası alanda bir diaspora oluşturarak etki alanını genişletmeyi amaçlamaktadır (Duman, 2018, s.127).

GAMOH'un ana amacı, Güney Azerbaycan Türklerini bir araya getirerek milli dayanışmalarını güçlendirmek ve kendi geleceklerine yön vermelerini sağlamaktır. Prof. Mahmut Ali Çehreganlı, 1996 yılındaki seçimlerde geniş destek kazanmış ve İran Türklüğünün önde gelen temsilcisi olarak öne çıktığı için Tahran yönetimi tarafından ciddi bir tehdit olarak görülmüş ve farklı suçlamalarla birkaç kez gözaltına alınıp tutuklanmıştır.

GAMOH, İran'ın eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin özellikle anadilde eğitim ve çeşitli reform vaatlerini yerine getirmemesi gibi faktörler nedeniyle Tahran hükümeti ile işbirliği yolunu terk etmiş ve daha kararlı bir muhalefet stratejisi izlemeye başlamıştır (Demirtürk, 2020, s.351).

2002 yılında GAMOH'un lideri olan Çehreganlı, İran'dan sürülerek ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olay, GAMOH'un uluslararası alanda daha etkili bir şekilde faaliyet göstermesine yol açmış ve örgütün farklı ülkelerde temsilcilikler açmasına neden olmuştur. GAMOH, Azerbaycan, Türkiye, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri gibi farklı ülkelerde temsilciliklerini kurmuş ve Birleşmiş Milletler, çeşitli uluslararası kuruluşlar, Avrupa Birliği ve Avrupa Parlamentosu tarafından tanınmış bir uluslararası örgüt haline gelmiştir.

GAMOH, İran içindeki Güney Azerbaycan Türkleri'nin öncelikli taleplerinden biri olan ana dilde eğitim hakkını desteklemiştir. İran Anayasası'nın 15. maddesinde yer alan anadilde eğitim hakkının sınırlanmasını, İran'ın Türk topluluğuna yönelik organize bir asimilasyon girişimi olarak yorumlamıştır (Özdemir, 2020, s.379).

Çöhreganlı'ya göre, GAMOH'un hedefleri oldukça geniştir. Bu hedefleri şu şekilde listeleyebiliriz:

- En üst düzeyde özerkliğin Güney Azerbaycan'a sağlanacağı bir federal İran devleti çerçevesinde demokratik, çağdaş ve laik bir devlet oluşturmayı hedeflemektedir,
- Özgür bir vatan oluşturmak amacıyla kendi yönetimi, meclisi ve askeri gücü olan bir devlet kurmak,
- Bu ülkenin başkentini Tebriz olarak belirlemek (Özşahin, 2007, s.162).

2003 yılında yayınladığı bir beyanatta, Çehregani İran toplumunun farklı etnik gruplardan oluştuğunu ve Azerbaycanlıların bu toplulukların en büyük fraksiyonunu temsil ettiğini belirtti. Ayrıca, İran'da demokratik, seküler ve insan haklarına saygılı bir yapıda, tüm etnik grupları temsil eden bir yönetim modeli arzuladıklarını ifade etti. Çehregani ayrıca, İran rejiminin terörü desteklediğini ve nükleer silah elde etme isteğinin kanıtları olduğunu iddia etti (Erol, 2007, s.132).

GAMOH, İran sınırları içinde ve uluslararası alanda etkili olmaya başlamıştı. Ancak, İran yönetimi, GAMOH'un etkinliklerini durdurma amacıyla güvenlik güçlerini kullanarak ciddi tedbirler almış ve örgüte karşı sıkı bir denetim uygulamıştır. Bu güvenlik önlemleri sonucunda GAMOH'un etkisi azalmıştır (Taş, 2014, s.133).

GAMOH, elde ettiği moral destekle Güney Azerbaycan'ın sürekli olarak gündemde olmasını sağlamıştır (Erol, 2007, s.133). Güney Azerbaycan, İran'ın kuzey bölgesinde bulunur ve yönetsel olarak farklı bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgede yaşayan nüfus büyük ölçüde yer değiştirmek zorunda kalmış, siyasi temsil hakları kısıtlanmış, kendi tarih ve kültürlerini yaşamalarına izin verilmemiş ve Türk kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa uğramıştır. Bu olumsuz koşullara rağmen, demokratik haklarını elde etmek için şiddet eğilimine gitmemişlerdir. Ayrıca, İran yönetimini devirmeyi hedefleyen devletlerle, özellikle ABD ve İsrail ile iş birliği yapmamışlar ve bu ülkelerden yardım almamışlardır. GAMOH, milli ve yerel kimliklerini vurgulayarak öncelikli hedefini, Güney Azerbaycan'da yaşayan ve tahmini 30-35 milyon kişiden oluşan Azerbaycan Türklerinin toprak ve milli birliğini sağlamak olarak belirlemiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için çaba göstermektedir, ancak Türkiye ve Kuzey Azerbaycan gibi Türk halklarından destek alsalar da resmi düzeyde herhangi bir yardım almadıkları gözlemlenmektedir (Duman, 2018, s.134-135).

GAMOH örgütü, temel olarak üç ana ilkeyi benimsemektedir: milliyetçilik, modernlik ve din özgürlüğü. Bu prensipler, Ziya Gökalp'in tanımlamalarına dayanmaktadır. Örgüt, İran içinde gizlice faaliyet gösterirken uluslararası düzeyde 24 farklı temsilciliğe sahiptir (Gülkaç, 2019, s.56).

Sonuç

1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesi, Güney Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçilik duygularının yeniden canlanmasına yol açtı. Özellikle Pehlevi dönemi ve İslam Devleti döneminde yaşadıkları baskı ve asimilasyon politikaları, Güney Azerbaycan Türklerini daha fazla bir araya getirdi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulması, Güney Azerbaycan Türkleri için büyük bir umut kaynağı oldu. Bu dönemde Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfez Elçibey'in Güney Azerbaycan politikası, İran'da yaşayan Türkleri büyük ölçüde heyecanlandırdı ve bir araya gelmelerini teşvik etti. Güney Azerbaycan Türkleri, artık Türk milliyetçiliği çatısı altında birleşerek daha etkin bir şekilde seslerini uluslararası arenada duyurmayı başardılar. Bu neticede kendi siyasi teşkilatlarını kurmaya başladılar. Bu gelişmeler karşısında İran rejimi, hem Azerbaycan Cumhuriyeti'nin varlığından endişe etti hem de Güney Azerbaycan Türklerinin artık daha güçlü bir pozisyonda olduğunu fark etti. Bu nedenle İran rejimi, adımlarını daha dikkatli bir şekilde atmaya başladı.

Kaynakça

Abbas, K. (2019), *Güney Azerbaycan'da Basın Faaliyetleri: Muhammet Hatedmi'nin Cumhurbaşkanlığı Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi

Askeri, K. (2022). *İran'da Güney Azerbaycan Milli Hareketi Meselesi ve İran-Azerbaycan İlişkilerine Etkisi*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi

Celilova, E. (2019). *Güvenlik Politikaları Bağlamında Azerbaycan-İran İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi

Çelik, O. (2018). *İran'da Türk Etnik Yapısı Ve İran'da Türk Milliyetçiliği Hareketleri*, Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi

Demir, G. (2019). *Güney Azerbaycan 'da bağımsızlık hareketleri "Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyet" örneği (1945-1946)*, Edirne: Trakya Üniversitesi

Demirtürk, S. (2020). *İran Türklerinin Örgütlü Mücadele Girişimleri Ve Buna Yönelik Kurduğu Teşkilatlar*. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 8(25), 343-357

Duman, S. (2017). *Güney Azerbaycan Türklerinin Demokratik Hak Ve Özgürlük Mücadelesi*, Ankara: Berikan Yayınevi

Erol, O. (2007). *İran İç Politikasında Azerbaycan Türkleri (1906-2006)* Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.

Gülkaç, D. (2019). *Günümüzde Güney Azerbaycanda Muhalif Hareketler*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

İpek, C. D. (2012). *Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi , 12 (1) , 267-283

Karademir, F. (2023), *Azerbaycan Bağımsızlık Mücadelesi Lideri Ebulfez Elçibey*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi

Mollaer, F. (2004). *Azerbaycan'da Demokrasi ve Geleceği Üzerine Bazı Gözlemler*, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , (8) , 63-78.

Özdemir, S. (2020). *Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi Ve Kültürel Boyutu* . Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, S.7, 359-386

Özdamar, F. (2020). *İran Türklerinde Babek ve Babek'i Anma Törenleri*, İram Yayınları, S.8, 4-21

Özşahin, M. (2007). *Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası İçin Önemi*, Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü

Rahimova, A. (2020). *Modern İranın Oluşum Süreci: 20. Yüzyılın İkinci Yarısında İranda Meydana Gelen Siyasi ve Sosyal Dönüşümler*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sarısamam, S. (2018). *Güney Azerbaycan'da Kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti Ve Türk Kamuoyu*. Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 13(25), 163-184.

Sefercik, K. (2022), *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Cumhuriyetinin Toprak Bütünlüğü Ve Sınır Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi

Taş, G. (2016). *İrânın Ulusal Bütünlüğü Ve Güney Azerbaycan Sorunu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Beykent Üniversitesi

Uzun, Ö. (2016). *İrân'da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*. Ortadoğu Etütleri, 2(2), 207-216.

Ünal, S. (2019). *Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-1946)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Yılmaz, C. (2017). *İrân'da Yaşayan Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan-İrân İlişkilerine Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

Yılmaz, E. (2020). *İlham Aliyev Dönemi Azerbaycan-İrân İlişkileri*, Doktora Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yılmaz, Y. (2002). *Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra İrân'ın Azerbaycan Politikası*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi

Yoska, E. (2020). *Ebulfez Elçibey'in Azerbaycan Özelinde Türk Dünyası Meselelerine Bakışı*. Journal of Universal History Studies , Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue , 216-237

Extended Abstract

After the collapse of the Soviet Union, the Republic of Azerbaijan declared its independence and began to establish relations with the Azerbaijani Turks in neighboring Iran during this period. After the establishment of the Azerbaijan Republic in December 1991, the Azerbaijani Turks began to actively engage in politics, culture and intellectual activities in Iran and other new republics. They have made various efforts to express their common identity. Azerbaijan's independence led Azerbaijanis to discover and define their own roots.

In the period in which external factors played a decisive role in the activities of the South Azerbaijani Turks, the dissolution of the Soviets and the independence of the Azerbaijan Republic are shown as the most important source of motivation. During the period of the establishment of the new state, discourses defending the independence of South Azerbaijan and the unification of the two Azerbaijani countries at the official level and through the efforts of civil organizations have led to the emergence of ideological and strategic objectives in the north. Especially the statements of Ebulföz Elcibey, who was elected President of Northern Azerbaijan in 1992, made important contributions to the development of the national consciousness of the South Azerbaijani Turks.

After the declaration of independence of Azerbaijan, the independence efforts among the South Azerbaijani Turks took on a new dimension and emphasized local cultural elements. In these intellectual and political activities, special attention was given to the national heroes of the Turks and the struggle that was started was tried to be based on a historical basis.

Despite all the developments associated with the strengthening of Azerbaijani national identity within Iran after the declaration of Azerbaijan's independence, activities could not exceed a certain level. The current administration in Iran, recognizing the threat that emerged from 1993, has implemented policies that prevent the movement, which began in the early 1990s, from continuing as a political force to the present day. However, despite all these factors, by the mid-1990s, at a time when the demands for reform from various sections of Iranian society were becoming apparent, some of the South Azerbaijanis started to seek their rights on political platforms with the momentum they gained in the early 1990s. The independence of Northern Azerbaijan has led the South Azerbaijanis to political goals and heralded a new beginning for the South Azerbaijanis.

With the establishment of the Republic of Azerbaijan following the collapse of the Soviet Union, the Turkish community in Iran began to demand cultural and political rights against the regime of Tehran. These demands have also been effective on the political field in time. The Iranian administration, which received significant support from the Turkish people during the Islamic Revolution, did not fulfill the commitments it made after the revolution and excluded the Turks in many areas of the country's governance. After the declaration of independence of Azerbaijan, the independence efforts among the South Azerbaijani Turks took on a new dimension and emphasized in particular local cultural elements. In these intellectual and political activities, special

attention was given to the national heroes of the Turks and the struggle that was initiated, was tried to be based on a historical basis.

The Azerbaijani Turks living on the territory of Iran today have played politically, socio-cultural and economically active roles in the evolution of their country. In this context, the Southern Azerbaijanis were both forcibly integrated into the state structure and took part in non-systemic formations. The Iranian regime's policies of Persian nationalism were perceived as underestimation of their identity among Azerbaijanis.

An important example of the political activities carried out by the South Azerbaijani Turks in order to protect their national identity is the Caricature crisis of 2006. During this period, the "cockroach"-themed caricature, published in Iran-I Cuma, which is affiliated with Iran's official news agency IRNA, had made insulting statements by openly targeting Turks. This incident gained hatred of the South Azerbaijani Turks and received a great reaction.

One of the fields where residents of South Azerbaijan express their resistance is the arena where sports, especially football, are played. Traktorsazi football club, which is home to Iran's leading tractor factory in Tabriz city, which has a large majority of the Turkish population, was founded in 1970 and plays its matches in front of an average of 60,000 spectators at Imam Yadigar Stadium. This club has recently become an important expression of the identity struggle of the Turkish community within Iran. Therefore, the chants of club fans in stadiums, often unrelated to football matches, include slogans directed at the struggle for democratic rights and freedom and national values of South Azerbaijan.

There are important political organizations established by the Turks of South Azerbaijan. Bütov Azerbaijan Union (BAU), founded in 1997 by Ebulfez Elçibey, former President of the Republic of Azerbaijan, is an important structuring. The vision of the BAU is to establish the United Republic of Azerbaijan by gaining the independence of South Azerbaijan and then merging with the North.

In 1998, World Azerbaijanis Rights Committee (DÜNAZHAK), which was created by the Great Messenger, an architect of Urmia, was established within the borders of Azerbaijan. This organization, which carries out activities for human rights, has achieved more effective results than other organizations operating to protect the rights of South Azerbaijan.

The World Azerbaijan Congress (WAC) was established in 1997 in Los Angeles, United States. In its first congress, the WAC stated its goal in 1997 as to create a diaspora. THE WAC aims to bring together all Azerbaijani citizens living throughout the world, organize their activities, communicate the problems of Azerbaijani and Azerbaijani Turks to international human rights organizations and take action, organize protest activities for this purpose, communicate with the legislatures and state administrators of the countries and contribute to the search for a solution.

ONMSA (Organization of the National Movement of South Azerbaijan) stands out as a remarkable structure within the National Movement of South Azerbaijan. The leader of this group is prof. Mahmut Ali is known as a Conqueror. ONMSA (Organization of the National Movement of South Azerbaijan) is an organization that aims to

defend the rights of the South Azerbaijani Turks in the international arena and to make their voices heard. In 1995, the prof. This formation, led by Mahmoud Ali Jahrajanlı, understood that the realization of the demands of South Azerbaijan cannot be limited to efforts within Iran alone. Therefore, while aiming to seek their rights through international agreements and global organizations, it also aims to expand its sphere of influence by creating a diaspora in the international arena. The GAMOH organization basically adopts three main principles: Nationalism, modernity and religious freedom. These principles are based on the descriptions of Ziya Gökalp. The organization has 24 different representative offices at international level while operating secretly inside Iran.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile arasında mali çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Ethics Committee Permission

Ethics committee permission is not required for this study. No research has been conducted on any living creature (human and animal). The article belongs to the field of literature.

Deconfliction Statement

The author of the article declares that there is no conflict of financial interest between him and any institution, organization, person related to this study.

Support and Thanks

Support was not received from any institution or organization in the study.